

**TEKEL DÖNEMİ VE SONRASININ TÜTÜN EKİCİSİ AİLELERE ETKİLERİ
(ADIYAMAN MERKEZ KÖYLERİ ÖRNEĞİ)**

*THE EFFECTS ON TOBACCO PRODUCER FAMILIES OF THE MONOPOLY PERIOD
AND BEYOND (SAMPLE OF ADIYAMAN CENTRAL VILLAGE)*

Doç.Dr. Gazanfer KAYA

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyoloji Bölümü Öğretim Üyesi, gazanferky@gmail.com, İzmir/Türkiye

ÖZ

Türkiye’de Osmanlı devletinden beri tütün ekimi yapılmaktadır. Tütün üretimi, hanelerin yoğun bir emek süreci içerisinde olmalarını gerektirir. Adıyaman ilinin ekonomisinde tütün ekimi uzun yıllar önemli bir yer tutmuştur. Ancak neoliberal küreselleşmenin tarıma ilişkin politikalarının öne çıktığı 1990’lı yılların sonunda, önce tarımsal ürünlere kota konulmuş ve de 2009’da Tekel Fabrikası kapatılmıştır. Bu süreç binlerce çiftçiye olumsuz etkilemiştir. Tütün ekicilerine ilişkin bu saha araştırması gerçekleştirildiğinde, Adıyaman Tekel fabrikasının kapatılmasının ardından beş yıl yakın bir süre geçmişti. Tekel dönemi ve sonrasında, Adıyaman’ın kırsalında yaşayan tütün ekicisi ailelerin demografik, sosyal ve ekonomik özelliklerine etkilerinin araştırılması, bu çalışmanın temel amacıdır. Saha araştırması kapsamında 2014 Nisan ve Mayıs aylarında Adıyaman il merkezinin 14 köyünden 355 tütün ekicisi aileye anket uygulanmıştır. Saha araştırmasının bulgularına göre, tütüne kota gelmesinin ardından üreticilerin % 12’si tütün ekimini bırakmıştır. Tekel’in kapatılmasından sonra ise üreticilerin % 33’ü tütün ekmediklerini belirtmişlerdir. Ayrıca tütün ekicilerinin tütün ektiği alan miktarları önemli ölçüde azalmıştır. Tekel döneminde 20 dönümden fazla alana tütün eken % 74.5’tir. Tekel kotası sonrasında 20 dönümden fazla alana tütün eken sadece % 5.1’dir. Adıyaman kırsalının temel ekonomik faaliyetine ilişkin bu politikalar, kırsaldan kente olan göçü tetiklemiştir. Nitekim tütün ekicilerinin ailelerinden göç edenlerin oranı % 50.1’dir.

Anahtar Kelimeler: Tekel Dönemi, Tekel Sonrası, Tütün Ekicileri, Adıyaman

ABSTRACT

Tobacco cultivation is carried out in Turkey since the Ottoman Empire. Tobacco production requires families to be in an intensive labor process. In the economy of Adıyaman, tobacco plantation has held an important place for many years. However, at the end of the 1990s, when the neoliberal globalization policies of agriculture emerged, quotas were first placed on agricultural products and in 2009, the Monopoly Factory was closed down. This process has adversely affected thousands of farmers. When this field survey of tobacco growers was carried out, it was almost five years after the closure of the Adıyaman Monopoly Factory. The main purpose of this study is to investigate the effects of the monopoly period and its aftermath on the demographic, social and economic characteristics of tobacco farmers living in the rural areas of Adıyaman. Within the scope of the field survey, 355 tobacco farmers were surveyed in 14 villages of Adıyaman province center in April and May 2014. According to the findings of the fieldwork, after the tobacco quota was reached, 12% of producers stopped tobacco cultivation. After the closure of Tekel, 33% of producers stated that they did not purchase tobacco. In addition, the amount of tobacco extract area of tobacco growers has decreased considerably. In the monopoly period, 74.5% of people who added tobacco to more than 20 donums. It is only 5.1% who smoke tobacco over 20 acres after monopoly quota. These policies concerning the basic economic activity of the Adıyaman rural have triggered migration from rural to urban areas. Thus, the percentage of migrants from tobacco growers' families is 50.1%.

Keywords: Monopoly Period, Monopoly Beyond, Tobacco Producer, Adıyaman

1. GİRİŞ

“Adıyaman’ın elinde tütünü vardı.”

“Tütün bitti, tarım bitti, insanlar göç etti.”

Tütün Ekicisi Köylüler

Devlet destekli tarımsal üretim, 1980'lere kadar ülke nüfusunun yarıdan fazlasının kırsalda yaşadığı Türkiye'nin temel ekonomik politikalarından birini oluşturmuştur. Özellikle de endüstriyel tarım ürünlerinin Anadolu'nun birçok ilinde kurulan kamu fabrikalarıyla işlenmesi; hem tarımsal üreticiler hem de bu fabrikalarda yaratılan istihdam boyutlarıyla kent ekonomilerine önemli bir canlılık getirmiştir. Birçoğunun kuruluşu Cumhuriyet'in ilk yıllarına dayanan kamu fabrikaları, içe dönük sanayileşme girişiminin birer sonucudurlar.

Türkiye'nin bir zamanlar önde gelen Kamu İktisadi Teşebbüsleri'nden (kısaca KİT) biri olan Tekel, ağırlıklı olarak ülkede üretilen tütünü işleyen bir kuruluştur. Türkiye'de sosyal devlet politikalarının uygulamada olduğu dönemde, Tekel'in fabrika ve işletmeleri ülkenin dört bir yanına dağılmıştır. Tekel işletmeleri, hem ülke ekonomisine hem de buldukları kentin ekonomik yaşamına kattıklarıyla, önemli işlevleri yerine getirmişlerdir. Bütün bunlar, Tekel işletmelerinin özelleştirilmesine ve de özelleştirilmeyen fabrikaların kapatılmasına kadar önemli ölçüde korunmuştur. Tekel'in özelleştirilmesi/kapatılması, tütün ve üzüm üreticisinden işçisine kadar geniş bir nüfusu etkilemiştir. Daha öncesinde tütün üretimine uygulanan kota ile sayıları azalan ve kırsaldan göç eden tütün ekicisi aileler; özelleştirmeler ve sonrasında Tekel fabrikalarının kapatılması ile tütün alımı yapan özel firmalarla karşı karşıya kalmışlardır. İlin ekonomisinde bir zamanlar tütün ekiminin başat olduğu Adıyaman, söz konusu süreçten derinden etkilenmiştir (Kaya, 2015:1026).

Bu çalışmada kırsalda yaşayan ve Tekel dönemi tütün ekimi ile uğraşan ailelerin demografik, sosyal ve ekonomik özelliklerinin söz konusu süreçten nasıl etkilendikleri araştırılmıştır. Adıyaman il merkezinin 14 köyünden 355 tütün ekicisi aileye uygulanan anketlerden elde edilen bulguların analizi üzerinden, Tekel dönemi ve sonrasında tütün ekicisi ailelere etkilerinin irdelenmesi bu araştırmanın temel amacıdır.

2. TÜRKİYE'DE TÜTÜN EKİMİ VE TEKEL FABRİKALARI

Türkiye'de tütün ekiminin ve sigara fabrikalarının tarihi, Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Cumhuriyet döneminde ise tütün ekimi ve Tekel fabrikaları, ülke sanayisi açısından önemli bir yer tutmuştur. Özellikle de 1930'lara damgasını vuran devlet eliyle planlı sanayileşme sürecinde, tarıma dayalı endüstriyel ürünlere dayalı fabrikaların etkisi artmıştır. Bu kısımda Türkiye'de neoliberal politikaların tarıma ilişkin politikalar ve uygulamalar üzerinde etkisinin görülmeye başlandığı 1980'li yıllara kadarki sürecin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Türkiye'de tütün ekiminin geçmişi oldukça eskidir. 1600'lü yıllarda Balkan yarımadası ve Ege Bölgesinde tütün üretimi yaygınlaşmıştır. 1678'de tütünden vergi alınmaya başlanmıştır. Osmanlı döneminde tütünün üretimini genellikle Türkler ticaretini ise yabancılar yapmıştır. 1862 yılında tütünde devlet tekeli oluşturulmuş ve bandrol uygulaması başlatılmıştır. 1884 yılında tütün ekimi ve satışının denetimi ve işlenmesine dair tekel hakları 30 yıllık bir süre için Reji İdaresi'ne verilmiştir. Bu hak 1914 yılında 15 yıllık bir süre için uzatılmıştır. 1923 yılında toplanan İzmir İktisat Kongresi'nde Reji idaresinin kapatılması kararlaştırılmıştır. 1926 yılında Devlet İhisarı kurulmuştur (Akt. Uzun, 2010: 17-18). Devlet İhisarı Kanunu ile ticari sigara kâğıdı ithal etmek, tütün ve tömbeki satın almak, işlemek, sigara, puro, ağız ve pipo tütünü yaparak ambalajlamak; kıyılmış ve işlenmiş tütün, puro, sigara, tömbeki ve sigara kâğıdı ithal etmek ve bütün bunları yurt içinde satmak devlet tekeline alınmıştır (Boratav, 1974: 110).

1920'lerde Türkiye dünya ekonomisine, esas olarak hammadde ihraç edip, sınai tüketim malı ithal ederek katılmaktaydı. Tütün ihracatı % 30'luk payıyla, ihracat ürünleri arasında ilk sırada yer alıyordu, % 7-8'lik payla kuru üzüm ise ikinci sıradaydı (Keskin ve Yaman, 191). Tütün üretiminin % 70'i ihraç ediliyordu (Köymen, 2008:118).

Cumhuriyet kurulduğunda ilk tütün imalat tesisleri Reji döneminden İstanbul'da kalan Cibali Fabrikası ile Anadolu'da kalan İzmir, Samsun ve Adana Fabrikalarıydı (Keskin ve Yaman, 2013: 295). 1927'de Bitlis Sigara Fabrikası açılmıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 303). Türk mühendis ve işçileri tarafından yapılan ilk sigara fabrikası ise 1939 yılında Malatya'da açılmıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 299).

Tütünde devlet tekeli 9 Haziran 1930 tarihinde kabul edilen 1701 sayılı Tütün İhisarlar Kanunu ile yeni baştan düzenlenmiştir. 1932'de İhisarlar Umum Müdürlüğü (Tekel Genel Müdürlüğü) oluşturulmuştur.

1930'lu yıllarda tüm toprakların % 24'ü tütüne tahsil edilmişti. Tütün ekimi yapan 5000-6000 civarlarında köy vardı ve her sene 160 bin köylü tütün üretmekteydi (Keskin ve Yaman, 2013: 192). 1930'da ise tütün ekimi yapılan köy sayısı 5083'tür (Tekeli ve İlkin, 1988: 62). 1941 yılında yürürlüğe giren İnhisarlar Umum Müdürlüğü Teşkilat ve Vazifeleri Hakkında Kanun ile teşkilat yasasına kavuşmuştur. Kurum 1946'dan 1984'e dek Tekel Genel Müdürlüğü adıyla anılmıştır. Kurum 1984 yılında Kamu İktisadi Teşebbüsü (KİT) olarak yeniden düzenlenmiştir (Keskin ve Yaman, 2013: 236).

Türkiye'de bir KİT olarak Tekel, öncelikle tütünden üzüme, şerbetçi otu, arpa ve yaş meyve üreticisine kadar tarımsal etkinlikleri denetleyen ve bu kapsamda üreticileri yerli ve yabancı sermayeye karşı koruyan bir örgütlenmeydi (Kaymakçı, 2009: 123). Tarımda devlet desteklemelerinin öne çıktığı dönemde, özellikle ithal ikameci sanayileşmeye dönük politikaların izlendiği 1960-1980 yılları arasında, Türkiye'de tütün ekiminin önemi artmıştır. Nitekim Keskin ve Yaman'ın belirttiği üzere 1950'de 230.970 olan ekici sayısı, 1976'da 536.699 olmuştur (2013: 283). 1980'den önce devletin tarım sektörü yönetimini üç dayanak üzerine inşa ettiği görülür: Üreticiye tarımsal girdi sağlamak, tarımsal kredi açmak, tarımsal ürün alımlarında bulunmak (Keskin ve Yaman, 2013: 443).

Kısacası Cumhuriyetin endüstriyel tarım ürünlerini destekleme, fabrikalar açma anlayışı, 1970'li yıllara kadar devam etmiştir. Türkiye'de 1970'lerin sonunda tarıma ilişkin sosyal devleti anlayışını yansıtan politikalar terk edilmeye başlanmıştır. Söz konusu politikaların yerini liberal piyasa ekonomisine dönük politika ve uygulamalar almıştır. Bu politikalar aşama aşama kırsal toplumsal yapının ve "bildiğimiz tarımın" çözülmesini getirmiştir. Dolayısıyla yüz binlerce tekel ekicisi, bu süreçten derinden etkilenmiştir.

3. TARIM'DA NEOLİBERAL POLİTİKALAR: TEKEL'İN KAPATILMASINA GİDEN SÜREÇ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batılı ülkelerde öne çıkan sosyal refah devleti politikaları, ekonomilerde önemli bir büyüme yaratmıştır. Ancak 1970'lerin ortasına doğru beliren petrol krizi, devletlerin sosyal refah harcamalarını kısıtlamasını ve neoliberal ekonomilere yönelmesini gündeme getirmiştir. Harvey'e göre neoliberalizm her şeyden önce bir politik-ekonomik pratikler teorisidir. Bu teori, insan refahını artırmanın en iyi yolunun güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaretin temel alındığı bir kurumsal çerçevede içinde bireysel girişim beceri ve hürriyetlerin serbest bırakmak olduğunu iddia eder (2015: 10). Bu bağlamda neoliberalizm gerek Batı'da gerekse de Batı dışı toplumlarda pek çok toplum kesitinin yaşamına daha fazla yoksulluk, eşitsizlik, temel hak ve özgürlüklerden mahrumluk ve hızla kirlenen doğal çevre olarak yansımıştır. Günümüz dünyasında neoliberalizm, Çok Uluslu Şirketler, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Dünya Bankası (DB), Uluslararası Para Fonu (IMF) gibi kurumlar aracılığı ile işlemektedir.

Türkiye'de 24 Ocak 1980 yılında alınan ekonomik kararlar, neoliberalizme geçiş niyetinin simgelerindedir. Kepenek ve Yentürk'ün (2007:199) belirttiği üzere 24 Ocak Kararları olarak da adlandırılan yeni ekonomi politikasının belirleyici özelliği, piyasanın kendi işleyişine göre oluşacak fiyatların yol göstericiliğinin benimsenmesi ve özel girişimciliğin daha fazla ön plana çıkartılmasıdır. Ulukan'a göre Türkiye'de 24 Ocak 1980 ekonomi kararları ile uygulamaya konulmaya çalışılan neoliberal politikalarda tarım sektörüne yönelik önemli düzenlemeler vardı. Tarımsal desteklerin asgariye indirilmesi, bu düzenlemelerin en önemlisiydi (2009: 109). Böylece neoliberal piyasacı düzenlemelere 12 Eylül 1980 darbesinin getirdiği antidemokratik ortamda geçilebilmiştir. Neoliberal politikaları savunan iktidarlara bağlı olarak üretimi desteklenen tarım ürünlerinin sayısı 1970'lerin sonunda 24 iken 1980'lerin sonunda 10 ürüne kadar düşmüştür. Ayrıca tarım sektörüne sağlanan düşük faizli kredilerin daraltılması ve kredi koşullarının ağırlaştırılması en çok tarımsal üreticilerin büyük çoğunluğunu oluşturan küçük üreticileri etkilemiştir (Ulukan, 2009: 110-111). Keyder ve Yenal'ın "*Bildiğimiz Tarımın Sonu*" adlı kitabında şu saptama önemlidir: "Ulusal kalkınmacı dönemde tarımda korumacı politikalardan piyasayı merkezine alan bir rejime geçiş, kimi bölgelerde kendi kendine yeten köylü kesimlerinin nihai yok oluşuyla çakıştı" (2013: 50).

Türkiye'nin önde gelen kamu işletmelerinden biri olan Tekel'in ve de diğer KİT'lerin özelleştirilme sürecin ilişkin hukuksal düzenlemeler 1980'lerin ortalarında başlamıştır. 1985 yılında Dünya Bankası desteği ile hazırlanan "Özelleştirme Ana Planı"ni takip eden yıl 3291 Sayılı *Kamu İktisadi Teşekküllerinin Özelleştirilmesi Hakkında Kanun* çıkarılmıştır. Bu plan özelleştirecek KİT'lerin öncelik sıralamasını yapmaktadır. Özelleştirme planında adı geçen tarımsal KİT'lerin özelleştirme sırasına bakıldığında birinci sırada Yem Sanayi A.Ş. (YEMSAN) ve Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü (TİGEM), ikinci sırada Et ve Balık Kurumu (EBK), Çay İşletmeleri Genel Müdürlüğü (ÇAYKUR), Türkiye Gübre Sanayi A.Ş. (TÜGSAŞ) ve Türkiye Şeker Fabrikaları A.Ş. (TŞFAŞ), üçüncü sırada ise Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) ve Türkiye Ziraî Donanım Kurumu (TZDK) yer almaktadır (Ulukan, 2009: 115). 1984 yılında yabancı sigara

ithalatı başlatılmış ve 1986 yılında çıkarılan 3291 sayılı yasa ile “ülke içinde tüketim amacıyla tütün ve tütün mamulleri üretimi devlet tekeli altındadır” ifadeli 1969 tarihinde yürürlüğe giren yasa hükmü kaldırılmıştır. 1994 yılında sigara üretim, ithalat, dağıtım ve satışındaki devlet tekeli tümüyle kaldırılarak bu sektör tamamen sermayeye açıldı (Önal, 2010: 134). 1996 yılında çıkarılan 8939 sayılı karar ile Türk tütününe kota sınırlaması ve de yabancı tütüne teşvik getirilmesi, Tekel’in özelleştirilmesi yolunda önemli bir adımdır.

Tekel’in tütün üretimine ilişkin politikası 1990’larda değişmeye başlamıştır. Bu bağlamda Tekel 1994 yılında tütün alımında kota uygulaması başlatmıştır. Tütün ekimine kota 1997 yılından itibaren uygulanmaya başlamıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 422). Türkiye’de tütün üretimi 1990’da 296 bin tonken, 2000’de 200 bin tona ve 2008’de 100 bin tona gerilemiştir (Günaydın, 2010: 185).

2000’li yılların başında Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı’nın 22.06. 2000 tarihli niyet mektubunda TEKEL’in özelleştirilmesi taahhüt edilmiştir. Nitekim ilgili mektupta bu durum şu şekilde belirtilmiştir: *“Madde 24: 2000 yılı içinde TEKEL’i reforma tabi tutmak ve tütün destekleme fiyat mekanizmasını kaldırmak için gerekli üç yeni kanun çıkarılacaktır. İlk kanun TEKEL’in destek alımı yapan birimini diğer ticari faaliyet gösteren birimlerinden ayırarak ve tütünün satışı için müzayedede mekanizmasını hayata geçirecektir. TEKEL’in destekleme alımı yapan birimi satılmayan tütünü aynı kalitedeki ürüne müzayedede verilen en düşük fiyattan en az %15 daha düşük bir fiyata satın alacaktır. İkinci kanun alkollü içki üretimindeki tekeli kaldıracak ve böylece özel sektörün piyasaya girmesini sağlayacaktır. Üçüncü kanun ile TEKEL’in içki, tuz ve tütün ürünleri üreten tesislerinin özelleştirilmesi sağlanacaktır. TEKEL’in ticari varlıklarının satışı 2001 yılında başlayacak ve 2002 sonuna kadar tamamlanacaktır”**. Böylece pazar mekanizmalarını adeta tanımlayan yeni liberalizm, az gelişmiş ülke ekonomilerinin kaderlerini belirleyen ve uluslararası sermayenin en güçlü savunucusu olan IMF ve Dünya Bankası gibi kurumlar aracılığıyla devletin üretime müdahalelerden elini eteğini çekmesi üzerinde ısrar etmiş ve ülke ekonomisini yönetemeyen hükümetlere, verecekleri borç para karşılığında ekonomiyi uluslararası sermayenin rahatça at oynatabileceği bir arenaya çevirecek düzenlemeler yapmışlardır (Aydm, 2001: 13).

2001 krizi sonrası, IMF ve Dünya Bankası destekli, tarım sektörünü daha da liberalleşmeyi hedefleyen bir ekonomik paketin yürürlüğe girmesiyle, birçok üründe taban fiyat uygulaması terk edildi, tarımsal girdilere verilen sübvansiyonlar ve krediler kaldırıldı, tarımda alıcı olan Tekel gibi kurumlar özelleştirildi ve tarım/gıda ticaret rejimi ciddi ölçüde liberalleşti (Keyder ve Yenal, 2013: 154-155). Tarımda sübvansiyonların kaldırılması, çiftçiye direkt ve dolaylı olarak yapılan desteklemelerin ya tamamen ya da tedricen giderek artan bir hızla kalkandırılması biçiminde ortaya çıkan politikalar, Türkiye tarımında üreticileri ve de özellikle de aile emeğine dayalı küçük işletmeleri büyük bir erime sürecine getirmiştir (Aydm, 2001: 13).

Devletin tütün tarımına verdiği destek 2000’li yıllarda aşamalı olarak kaldırılmıştır. 2002 yılında üretici ürünlerinin alım satımında yazılı sözleşme uygulaması başlatmıştır. Tekel 2002-2009 arasında sözleşmeli üretim sayısını kademeli olarak düşürdü ve Şubat 2008’de tamamen özelleştirme devir işleminin gerçekleşmesini takiben 2009 yılından itibaren hiç üretim sözleşmesi yapmadı (Keskin ve Yaman, 2013: 422- 423).

1999-2005 arasında Tekel’in sigara satışı 80 milyar adetten 40 milyar adede, piyasa payı ise yüzde 70’ten yüzde 39’a geriledi (Önal, 2010: 174). 2000 ile 2010 arasında tütün ekicilerinin sayısı 500 binlerden 60 binlere indi; üretim yarı yarıya azalırken, ekim alanı ise son yıl öncesinin üçte birine düştü (Keyder ve Yenal, 2013: 202).

Cumhuriyetin en köklü kamu işletmesi olan Tekel’in özelleştirilmesi kararı ise 2 Şubat 2001’de imzalanmıştır. Tekel’in mülkiyet devri hariç olmak üzere özelleştirilmesi ve özelleştirme işleminin 3 yılda tamamlanması öngörülmüştür (Aysu, 2010: 205). 2001 yılının Eylül ayında TEKEL Genel Müdürlüğü tarafından, 24 yaprak tütün işletme tesisinin faaliyetinin durdurulmasına ve geçici işçilerin iş akitlerinin askıya alınmasına karar verilmiştir (Türkmen, 2012: 33). Bu bağlamda ilk olarak Tekel İzmir Sigara Fabrikası’nın 24 Nisan 2002’de tasfiye edilmesine başlanmış, 2003’e kadar 15 işletme tasfiye edilmiştir (Cemal, 2012: 33). Ecevit hükümetince, 3 Ocak 2002’de Tütün Yasası çıkarılmıştır. Yasa çıkarılmadan önce tütünden geçimini sağlayan aile sayısı 583 bin 474’dir. Günümüzde bu sayı 90 bine kadar gerilemiştir. 2008 yılında Tekel’in sigara bölümü, 1 milyar 720 milyon dolara British American Tobacco’ya (BATA) satılarak özelleştirilmiştir (Aysu, 2010: 205-207).

*<https://www.hazine.gov.tr/File/Index?id=99831c76-5342-4a79-9eb3-691d017611d7>

2002 yılında ise Tekel'in destekleme alımlarına son verilmiş ve üretici ürünlerinin alım satımında yazılı sözleşme uygulaması başlatılmıştır. Şubat 2008'de tamamen özelleştirme devir işlemlerinin gerçekleşmesini takiben 2009 yılından itibaren hiç üretim sözleşmesi yapılmamıştır (Keskin ve Yaman, 2013: 422-423).

Tarımsal ürünlerde önce kota, sonrasında da devlet desteğinin kaldırılması, küçük köylülüğün çözülmesini hızlandırmıştır. Özellikle kıraç topraklarda uzun yıllardır tütün ekimiyle geçimini sağlamaya çalışan köylüler, bu süreçten derinden etkilenmiştir. Kırsalda kalan küçük köylü üreticileri sınırlı miktarda tütün ekmekte ve bu üretim biçimi şirketlere bağımlı bir karakter taşımaktadır. Keskin ve Yaman'ın da belirttiği üzere hiçbir üreticinin, alıcının belirlediği sözleşme miktarına itiraz etme şansı yoktur. Kaderleri tüccarların eline terk edilen, fiyat ve alım desteği sağlanmayan üreticiler emeklerinin karşılığını alamadıklarından, tütün üretiminden vazgeçerek şehirlere göçmek zorunda kalmaktadır. Göç işsizler ordusuna yeni işsizlerin eklenmesi demektir (2013: 476).

Kısacası, Türkiye'de 1980'lerin başında başlayarak neoliberal politikaların etkisi pek çok alanda kendini göstermiştir. 1980'e kadar nüfusun yarısından fazlasının kırsalda yaşadığı ve tarımsal faaliyetle uğraştığı bir toplumsal yapı, neoliberal politikalarla birlikte anlam kazanan ekonominin yeniden yapılanmasından derinden etkilenmiştir. Devletçi ve kamusal yararın gözetildiği kalınma siyasetinin geri plana itildiği bir düzlemde, kırsal nüfusun geçim koşulları gittikçe kötüleşmiştir. Türkiye kırsalının çözülmesini sağlayan bu süreç devlet desteklemeleri ile yaşamalarını sürdüren tütün ekicilerini derinden etkilemiştir. Bu etki başta göç, işsizlik ve yoksulluk gibi toplumsal olgularda belirginleşmektedir.

4. ADIYAMAN'DA TEKEL DÖNEMİ VE SONRASI TÜTÜN EKİMİ

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yer alan Adıyaman ilinin ekonomisinde tarımın payı, çok uzun yıllar önemli bir ağırlık oluşturmuştur. Bu saha araştırmasının yapıldığı dönemdeki TÜİK verilerine göre Adıyaman ilindeki çalışanların % 50.8'i tarım sektörüne, % 30.8'i hizmet sektöründe ve % 18.4'ü sanayi sektöründedir (2013: 49). Özellikle de tarımsal ürünlerden tütün ekimi, adeta ilin temel geçim kaynağı ve ille özdeşleşmiş bir endüstriyel üründü. İlde bulunan Tekel Fabrikası da, üretilen tütün alımının ve işlenmesinin gerçekleştiği bir konumdaydı.

Adıyaman ilindeki temel olarak tütün üretiminde ova köyleri ve dağ köyleri denen ikili bir gruplaşma mevcut olup, dağ köylerinde tütün yetiştiriciliği arazi azlığı nedeniyle daha zor koşullarda yapılmakta iken, ova köylerinde daha avantajlı tütün yetiştiriciliği yapılabilmektedir Bununla birlikte Adıyaman dağ köylerinde yetişen tütün; kullanılan tohumun kaliteli olması, hava ve suyun sert olması ve çiftlik gübresi kullanımı nedeniyle daha verimli ve kalitelidir. Ova köylerinde ise kalite miktarı dağ köylerine göre daha düşüktür. Adıyaman Merkez, Çelikhane ve Besni ilçelerinde yüksek miktarda tütün ekimi yapılırken; Kahta, Samsat, Gölbaşı, Sincik ilçelerinde de az miktarlarda tütün yetiştiriciliği yapılmaktadır (Adıyaman Tütün Raporu, 2005:18-19).

Adıyamanlı çiftçilerin uzun yıllardır en önemli geçim kaynakları olan tütüne, 1999'da kota konulmuş ve 2008'den sonra ise tütün alımına tamamen son verilmiştir. Bu uygulamalar Adıyaman kırsalındaki üreticileri son derece olumsuz etkilemiş ve tütün ekicisi sayısı azalmıştır. Nitekim Tütün ve Alkol Piyasaları Düzenleme Kurumu'nun kayıtlarına göre Adıyaman'da 1998'de tütün üreticisi sayısı 54.428'ken, 2008'de 28.162'ye düşmüştür (Uznay, 2014: 107). Adıyaman'daki bu veriler, 1980'lerden itibaren uygulanan neoliberal politikaların tarıma yansımalarıdır. Tekel döneminde topraksız ve az topraklı köylülerin dahi yarıcılık ve ortakçılık yaparak geçimlerini sağladığı bir üretim faaliyetiydi tütün ekimi. Bir başka deyişle tarımdaki sosyal devlet politikalarının yerini piyasa devleti ve özelleştirme politikaları almıştır. Tarım ve özelde tütün üzerindeki bu politikalar, Adıyaman kırsalından kente olan göçü ve işsizliği hızlandırmıştır. Nitekim işgücü piyasası 2012 yılı verilerine göre, bölgedeki işgücüne katılım oranı % 43.6 ile Türkiye ortalamasının (% 50) altındadır. Ayrıca bu bölgenin işsizlik oranı %11.8 olarak ölçülmüş olup, bu rakam Türkiye ortalamasının (% 9.2) üzerindedir (İŞKUR, 2013: 1).

Kısacası, Adıyamanlı tütün ekicisi için, Tekel varlığı / yokluğu, geçim şartlarının en önemli belirleyicisi olmuştur. Tekel dönemi, az topraklı köylüler dahi ortakçılık yoluyla tütün ekmekte ve belli bir yaşam düzeyine erişebilmekteydiler. Tütün ekimine önce sınırlama (kota) ve sonrasında tütün alımına tamamen son verilmesi, on binlerce çiftçinin geçim ve yaşam koşullarını derinden sarsmıştır. Bir diğer deyişle bu süreçte kırsaldaki yoksullaşmayı artırmıştır. Sonuçta da tütün ekicisi ailelerin önemli bir kısmı, üretimden vazgeçerek Adıyaman şehir merkezine veya diğer büyük şehirlere göç etmeye başlamışlardır.

5. ÇALIŞMANIN YÖNTEMİ

Saha araştırmasının evrenini Adıyaman'ın Tekel dönemi tütün ekimi yapan köyleri oluşturmaktadır. Tekel döneminde Tekel'de çalışanlardan da bilgi alınarak, Tekel dönemi tütün ekimi yapan 14 köy örneklem olarak alınmıştır. Bu köylerin büyüklüklerine göre belli sayıda tütün ekicisine basit-rastgele örneklem yoluyla anket uygulanmıştır. Anket uygulan köyler ve anket sayıları şöyledir: Başpınar (22), Boğazözü (24), Çokpınar (29), Dardağan (20), Düzce (24), Gölpınar (20), Gözebaşı (38), Hasankendi (20), İncebağ (25), Karakoç (28), Kızılcapınar (27), Paşamezrası (22), Tekpınar (29) ve Yarmakaya (27). Araştırmada 14 köyden 355 tütün ekicisine, çoğunluğu kapalı uçlu sorulardan oluşan bir anket uygulanmıştır. Adıyaman Üniversitesi Sosyoloji Bölüm öğrencileri gönüllü anketör olarak çalışmada yer almışlardır. Çalışma öncesinde öğrencilere ankete ilişkin bilgilendirme eğitimi yapılmıştır. Anketler, 2014 yılı Nisan ve Mayıs aylarında köylerde gerçekleştirilmiştir. Anket sorularına verilen yanıtlar, SPSS 22.00 istatistik programındaki veri tabanına işlenmiştir. Sahadan elde edilen bulgulara dayanan bu nicel araştırmada, incelenen konunun temel özelliklerinin betimlenmesi ve analiz edilmesi amaçlanmıştır.

6. BULGULAR VE TARTIŞMA

6.1. Demografik Bulgular

Anket uygulanan 14 köyden 355 tütün ekicisi aileden 67'si (% 18.9) kadın, 288'i erkektir (% 81.1). 45-54 yaş aralığında olanlar % 27.6, 35-44 yaş aralığında olanlar % 25.9, 55-64 yaş aralığında olanlar % 19.7, 65 yaş ve üstü olanlar % 14 ve 25-34 yaş aralığında olanlar % 11.8'dir. Tütün ekicilerinin dörtte üçü 35-64 yaş aralığındadır. Tütün ekicilerinin % 96.6'sı evlidir. 5 ve üzeri çocuğu olanlar % 43, 3-4 çocuğu olanlar % 33.6, 1-2 çocuğu olanlar % 15'tir. Az gelişmiş bir il olan Adıyaman'daki hanelerdeki ortalama çocuk sayısı Türkiye ortalamasının üzerindedir. Yukarıdaki oranlar da, bu durumu desteklemektedir. Hane sayısı 2-3 kişi olan % 22.7, 4-5 kişi % 35.8, 6-7 kişi % 29.5, 8 ve üzeri % 11.9'dur. Bir başka deyişle hane sayısı 6 ve üzeri olanların toplam oranı % 41.4'tür. Tütün ekicileri arasında ilkökul mezunu olanlar çoğunluktadır (% 59.2). Ortaokul mezunu olanlar % 9.7 ve lise mezunu % 5.7 gibi düşük oranlardadır. Ayrıca sadece okuma yazma bilenler % 9.7 ve okuma yazması olmayanlar % 12 (42 kişi) gibi yüksek bir orandadır. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenler, erkeklerde okuma yazma bilmeyenlerin oranı yaklaşık üç katıdır. Nitekim anket uygulanan 67 kadından 19'u okuma yazma bilmezken, 288 erkek arasında bu oran 21'dir. Anket uygulanan ekicilerin annelerinde okuma yazma bilmeme oranı % 91.1'ken, babalarında bu oran % 74.5'tir.

6.2. Gelir Bulguları

Tütün ekicisi ailelerin evine giren yıllık gelir miktarında ilk sırayı % 45.3 ile 3000-5000 TL arası almıştır. Aylık olarak düşünüldüğünde bu rakam 250-400 TL civarında bir gelir anlamına gelmekte olup, oldukça düşük ve açlık sınırının altındaki rakamlardır. 3000 TL'nin de altında geliri olan ise % 12.7'dir. 5001-7000TL arası geliri olan % 18.7, 7001-10000 TL arası geliri olan % 19 ve 10000 TL'nin üzeri geliri olanlar ise % 4.3'tür. Tarım dışında herhangi bir geliri olan % 16.5'tir. Tarım dışında geliri olanların inşaat işçiliği, hayvancılık, servisçilik-şoförlük ve amelelik/yevmiyelik gibi işleri yaptıkları bulgulanmıştır. Hiçbir sosyal güvencesi olmayan % 6.8'dir. Sosyal güvencesi olanların % 56.8 yeşil karttır, % 35 Çiftçi Bağkur, diğer % 8.2'dir. Ayrıca bölgedeki yoksulluğun önemli bir göstergelerinden olan Yeşil Kart'lı sayısı, MDG Achievement Fond'un verilerine göre Adıyaman ilinde % 41,1 gibi oldukça yüksek bir seviyededir (MDG Achievement Fond, 2012:32).

Köyde toprağı olan ekicilerin oranı % 68.2'yken, olmayanların oranı % 31.8'dir. Tekel döneminde topraksızlık, insanların tütün ekimine engel değilken; Tekel sonrasında toprak sahibi olmak bile üretimi sürdürmeye olanak vermemiştir. Tütün ekicisi ailelerin % 44.8'nin hayvanı yokken; % 55'nin hayvanı vardır. Görüleceği gibi köyde yaşamını sürdüren önemli bir hane nüfusun hayvanı yoktur. Bu durum, Türkiye kırsalında bir zamanların önemli bir ekonomik faaliyeti olan hayvancılığın çözüldüğünün kanıtıdır. Zira söz konusu hanelerin geçimlik düzeyde dahi hayvan yetiştirmemekte dirler. Hayvanı olan hanelerin, daha çok geçimlik düzeyde hayvan yetiştirdiği gözlemlenmiştir. Hayvanları olan hanelerin % 71.6'sı sadece büyük baş hayvan, % 20'si sadece küçükbaş hayvan ve % 8.4'ü ise hem küçük baş hem de büyük baş hayvan yetiştirmektedir. Ayrıca anket uygulaması yapılan hanelerin 41.4'nün traktör, römork, patos gibi tarım aletleri yoktur. Tarım aletleri olanların % 61.8'nin traktör, % 36.4'nün römork ve % 3.8'nin patosu vardır. Saha çalışması sırasında anket uygulanan kişilerin ifade ettikleri üzere, var olan traktör-römork gibi tarım aletleri Tekel varken alınmıştır.

6.3. Tekel Dönemi ve Sonrası Tütün Ekimi

Anket uygulanan tütün ekicilerinin % 94.6'sı tütün ekimi yapma nedenini, başka bir gelirlerinin olmamasını belirtmişlerdir. Tütün ekimi, aile fertlerinin yoğun bir emek süreci ortaya koyduğu bir üretimdir. Nitekim ekicilerin % 85.4 ailece çalışırız demiştir. Ayrıca ailece ve bazen de işçi tutarak diyenlerin oranı ise % 13'tür. Bu kısımda Tekel dönemi ve sonrasının tütün ekicilere etkisi karşılaştırmalı bir şekilde ele alınacaktır.

Tablo 1: Tekel Dönemi ve Sonrasında En Çok Ekilen Ürünler

Tekel Dönemi		Tekel Sonrası	
Tütün	54,6	Buğday	36,7
Buğday	21,5	Arpa	27,8
Arpa	17,7	Tütün	25,9
Diğer	6,2	Diğer	9,6

Köylerde anket uygulanan tütün ekicilerinin % 54.6 gibi önemli bir oranı Tekel fabrikasının olduğu dönemde en çok tütün ekimi yaptıklarını belirtmişlerdir. Tekel sonrası dönemde ise tütün ekimi, en çok ekilen ürünler içerisinde üçüncü sıraya (% 25.9) inmiştir. Tekel sonrası dönemde ise en çok ekilen ürün tütün yerine buğday olmuştur (% 36.7). Nitekim saha çalışmasına katılan Adıyamanlı gönüllü anketör öğrenciler oldukça geniş alanları kapsayan buğday-arpa gibi ürünlerin ekildiği tarlarda, öncesinde tütün ekildiğini ifade etmişlerdir.

Tablo 2: Tütün Ekimi Yapılan Tarla

Tekel Kotası Öncesi		Tekel Kotası Sonrası		Tekel Sonrası 2014 Yılı	
10 dönümden az	2,0	5 dönümden az	11,0	5 dönümden az	5,4
10-20 dönüm	23,5	5-10 dönüm	44,8	5-10 dönüm	29,7
21-30 dönüm	34,5	11-15 dönüm	15,5	11-15 dönüm	16,1
31-40 dönüm	16,8	16-20 dönüm	11,5	16-20 dönüm	9,7
41-50 dönüm	13,3	20 dönümden fazla	5,1	20 dönümden fazla	5,6
50 dönümden fazla	9,9	Ekmedi	12,1	Ekmedi	33,5

Tütün ekimi yapılan tarlalardaki dönüm miktarı, Tekel kotası öncesi, Tekel Kotası Sonrası ve Tekel Sonrası 2014 Yılı olmak üzere üç kategoride ele almak mümkündür. Tekel kotası öncesi, devletin desteklemelerinin öne çıktığı bir dönemdir. Bu dönemde 21-30 dönüm arası ekenlerin oranı % 34.5'tir. 10-20 dönüm arası ekenler % 23.5, 10 dönümden az ekenler ise % 2'dir. 31 dönüm ve üzeri ekenlerin toplamı % 40 gibi yüksek bir orandır. Tekel kotası ile birlikte devletin desteklemesine sınırlama getirilmiştir. 5 dönümden az ekenlerin oranı % 11'dir. Tekel kotası öncesi 10 dönümden az tütün eken % 2'yken, Tekel kotası sonrası 10 dönümden az ekenlerin toplamı % 55.8 gibi yüksek bir orandadır. Tekel'in olduğu dönemde 20 dönümden fazla eken % 74.5'ken, tek el kotası sonrasında 20 dönümden fazla eken sadece % 5.1'dir. Hiç tütün ekmeyenler Tekel kotası sonrası % 12.1'ken, 2009 yılında Tekel fabrikasının kapatılmasından sonra ise % 33.5 olmuştur. Bu oranlar bir zamanların tütün kenti Adıyaman'da, tütünden nasıl vazgeçildiğinin çarpıcı göstergesidir.

Tablo 3: Kota Öncesi Tekel Dönemi ve Bugünkü Maddi Durum Algısı

Tekel Dönemi		Tekel Sonrası (2014 yılı)	
Çok iyiydi	45,9	Çok iyi	0,8
İyiydi	50,1	İyi	4,5
İdare eder	2,3	İdare eder	51,7
Diğer	1,7	Kötü	32,5
		Çok kötü	10,5

Görüşmecilere kota öncesi Tekel dönemi ve bugünkü maddi durumlarını nasıl değerlendirdikleri sorulmuştur. Buna göre % 50.1 gibi bir oran iyiydi derken, % 45.9 gibi oran ise çok iyiydi yanıtını vermişlerdir. Bir başka deyişle toplamda % 96 gibi büyük bir oranla görüşmeciler, Tekel dönemi ekonomik durumlarından memnuniyetlerini ortaya koymuşlardır. Saha araştırması sırasında Tekel dönemindeki maddi duruma ilişkin şunları ifade etmişlerdir: O zaman daha iyiydi evi tütün zamanında yaptık, motor (traktör) aldık, arsa aldık, araba aldık, geçim iyiydi, memur gibiydik, para güzeldi, aile kalabalıktı ve toplu para vardı. Tekel'in kapatılması sonrasında ekicilerin % 30.2'si maddi durumlarının çok kötü olduğunu, % 65.6'sı ise kötü olduğunu belirtmiştir. Tekel sonrasına ilişkin olarak görüşmecilerin öne çıkan ifadeleri şunlardır: tütün kalktı biz bittik, mevsimlik işçi olarak çalışmaya başladık, geçim zorlaştı, borçlandık, göç arttı ve aileler

dağıldı. Bir başka deyişle Tekel dönemi % 96 gibi bir maddi durum memnuniyetinin yerini, Tekel sonrası % 95.8 oranında memnuniyetsizlik almış, yani durum ters yüz olmuştur.

Adıyaman Tekel Fabrikasının kapatılmasından sonra tütün ekicileri özel tütün alımı yapan şirketlerle karşı karşıya kalmışlardır. Anket uygulanan tütün ekicilerinin % 77.4'ü, şirketlerle sözleşme yapmışlardır. Tütün ekicileri 6 yıldır şirketlerle sözleşme yapmaktadırlar. Buna göre yıllara göre sözleşmeli tütün yapan ekicilerin dağılımı şöyledir: 1 yıldır % 6.8, 2 yıldır % 26, 3 yıldır % 28.8, 4 yıldır % 22.6, 5 yıldır % 12.4 ve 6 yıldır % 3.4. Sözleşmeli üretimden memnunum diyenlerin oranı % 13.6'iken, memnun değilim diyenlerin oranı % 43.6, idare eder diyenlerin oranı % 38.3'tir. Tütün ekicileri sözleşmeden memnun olmamalarının nedenini ağırlıklı olarak şu sözlerle ifade etmişlerdir: Düşük fiyat, para az veriyorlar, işçiliği zor, para zamanında verilmiyor, ufak olduğu için kiloya gelmiyor, hakkımız yok dilenci gibi elimizi açıyoruz, hak ettiğimizi alamıyoruz, mecburuz başka yapacak bir şey yok, son çare olarak yapıyoruz, tütüne değerini vermiyorlar, İlk senelerde üretici azdı üretici çoğalınca fiyatlar düştü. Sözleşmenin şartlarına ilişkin ise tütün ekicileri şunları ifade etmişlerdir: sıklıkla ekilsin istiyorlar, ne deseler kabul ediyoruz, Ege (İzmir) tütünü yapılıyor, şartları onlar belirliyor, en düşük fiyat 5 en yüksek 7, şirketin vicdanına kalmış durumda tek taraflı. Adıyaman kırsalındaki çiftçiler bir taraftan özel şirketlere sözleşme yaparak tütün ekimine devam ederken, anket uygulanan görüşmecilerin % 54.6'sı devletten de sınırlı da olsa daha çok mazot ve gübre gibi ürünlere destek almaktadırlar. Keskin ve Yaman'ın belirttiği üzere Adıyaman ili 2008 yılında "Alternatif Ürünü Destek Projesi" kapsamına alınmıştır (2013: 463). Ancak saha araştırmasında elde edilen bulgularda alternatif ürün desteği alan yaklaşık 10 çiftçi görülmekte ve bunların bazıları nar, üzüm gibi meyveler ve sebze ekmişlerdir. Söz konusu çiftçilerin belirttiği üzere bu ürünler üretiminin maliyetleri fazladır ve yeterli bir gelir getirmemektedir.

6.4. Göç ve Gelecek Beklentisi

Tütüne kota geldikten ve kaldırıldıktan sonra, ekicileri ailesinden yarısı (% 50.1) göç etmiştir. Göç edenlerin gittikleri yerlerin başında Adıyaman merkez gelmektedir (97 kişi). İstanbul'a göç edenler 17 kişi, Mersine gide 12 kişi, Adana'ya giden kişi 9, Antalya'ya giden 8 kişi, Antep'e ve Adana'ya giden 5 kişidir. Ayrıca Fransa'ya 7 ve Almanya'ya 6 kişi göç etmiştir. Nitekim Kaya'nın Adıyaman araştırmasında, kente göç edenlerin % 42.9 gibi bir oranı, göç öncesi geçimlerini tütünle sağladıklarını belirtmişlerdir (2014: 125). Ayrıca anket uygulanan tütün ekicilerinin % 21.9'nun da göç etme düşüncesi vardır. Orman'a göre de Adıyaman ili ekonomik hayatının en önemli faaliyeti olan ve ilde bulunan diğer bütün sektörleri ayakta tutan tütün tarımı, 2000 yılı sonrası dönemde Tekel'in tütün garanti alımından tamamen çekilmesiyle son bulmuş ve büyük şehirlere doğru yoğun bir göç başlamıştır. İşsizlik artmış, ortaya çıkan atıl işgücü mevsimlik tarım işçiliğine yönelmiş, kırsal kesimde yaşayan nüfusun özellikle genç kesimi Adıyaman, İstanbul, Adana, Malatya vb. şehirlere göç ederek herhangi bir vasıf gerektirmeyen işlerde çalışmaya başlamışlardır (2011: 74-75). Nitekim saha araştırmasına göre Adıyaman merkez ve diğer büyük kentlere göç eden tütün ekicilerinin % 41.7'si göç ettikleri yerdeki yaşamlarını özel sektörde işçi olarak kazanmaktalar. Ayrıca % 21.9'u inşaat işçiliğinde, % 10.6'sı fabrikalarda işçi, % 4,6 kamuda işçi/memur, % 15.3 düzenli işi yok/ işsiz ve % 5,7 diğer işlerde çalışmaktadır.

Adıyaman ili açısından öne çıkan göç süreci, mevsimlik tarım işçiliği için il dışın yapılan göçlerdir. Özellikle da yaz aylarında hem kırsaldan hem de kent yerleşimlerinden binlerce insan ağırlıklı olarak kayısı ve fındık toplamaya gitmektedirler. Özellikle tütünün kotaya girmesi ve sonrasında kaldırılmasından sonra mevsimlik tarım işçiliğine gidenlerin sayısı artmıştır. Nitekim görüşmecilerin sadece % 16.7'si Tekel dönemi mevsimlik tarım işçiliğine giderken, tekel sonrası bu oran % 47.6 gibi bir orana yükselmiştir.

Son olarak tütün ekicilerine gelecek beklentisi sorulmuştur. Bugünkünden çok iyi olacak diyen tütün ekicilerin oranı % 0.3, bugünkünden iyi olacak diyenlerin oranı % 10.6, bugünküyle aynı olacak diyenlerin oranı % 32.9, bugünkünden kötü olacak diyenlerin oranı % 45.9 ve bugünkünden çok kötü olacak diyenlerin oranı % 10.3'tür. Görüleceği Adıyamanlı tütün ekicisi ailelerin çok düşük bir oranı geleceğe dair iyimser bir yaklaşım beslerken; ekici ailelerin yarısından çoğu geleceklerine ilişkin karamsar bir yaklaşıma sahiptirler.

7. SONUÇ

Türkiye'de endüstriyel bir ürün olan tütünün ekimi ve tütün fabrikaları, Cumhuriyetin ilk yılları ve Osmanlı'ya kadar uzanır. Bu denli uzun bir geçmişe sahip olan ve ülkenin birçok bölgesinde gerçekleştirilen tütün ekimi, Türkiye'nin son yirmi yılında yaşama geçirilen ekonomik politikalar ile bitme noktasına getirilmiştir. Türkiye'de 1980'li yılların ortalarına kadar nüfusun yarısından fazlası tarımda geçimini sağlamakta olup, tarıma yönelik destekleme politikaları sürdürülüyordu. Özellikle de 1990'lı yıllarda ivme kazan neoliberal küreselleşme dayalı tarım politikalarıyla devlet desteklemeleri önemli ölçüde sınırlanmış,

desteklenen ürünlerin alımına sınırlama getirilmiştir. Bir başka deyişle bir taraftan devlet desteklemelerinin azaltılması, diğer taraftan da üretim girdilerinin yükselmesi, Türkiye kırsalındaki köylülüğün çözülüşünü hızlandırmıştır.

Bu saha araştırmasında Tekel dönemi ve sonrasında tütün ekicisi ailelere etkileri, bir zamanların tütün kenti Adıyaman örneğinden yola çıkılarak araştırılmıştır. Bu bağlamda Adıyaman merkeze bağlı 14 köyden 355 tütün ekicisi aileye anket uygulanmıştır. Saha araştırmasının öne çıkan bulgularına göre tütün ekimi oldukça sınırlı düzeylerde yapılmaktadır. Tekel varken en çok ekilen tarımsal ürün tütünden, Tekel sonrası tütün, tarım ürünleri sırasında üçüncü sırada ekilmektedir. Özel tütün şirketlerle yapılan sözleşmelere bağlı olarak yapılan tütün ekiminde, büyük bir memnuniyetsizlik görülmektedir. Tekel dönemi tütün ekicileri tarafından, “bolluk”, “bereket” gibi sözcüklerle anılırken; Tekel sonrası “yokluk”, “sefalet” ve “ailelerin göçü” gibi sözcüklerle ifade edilmektedir.

Kısacası, ilin uzun yıllar temel geçim kaynağı tarım tütün ekimi artık oldukça sınırlı bir düzeyde ve özel şirketler için üretilmektedir. Neoliberal politikaların tarıma yansımalarının bir sonuç olarak bu durum, on binlerce tütün üreticisini Adıyaman kent merkezine ve büyük şehirlere göçe zorlamıştır. Özellikle de göçün yoğunlaştığı Adıyaman kent merkezinde hızlı ve çarpık bir kentleşme yaşanmıştır. Tekel’in tütüne kota getirmesinin ardından tütün alımına son vermesinin ortaya çıkardığı bir durum da mevsimlik tarım işçisi (ırgat) göçüdür. Adıyaman’da Tekel varken de hem kırsalda hem de kent merkezlerinde yaşayanlarca yapılan bu göç, Tekel sonrasında ciddi oranlarda artmıştır. Öyle ki Adıyaman, birçok gazete haberine “ırgat kent” olarak da yansımaktadır. Dolayısıyla son yirmi yıldaki politikalarla, tütünle özdeşleşmiş bir kentten ırgat kente doğru bir dönüşüm yaşanmıştır.

KAYNAKÇA

- Aydın, Z. (2001). “Türkiye’de Tarım ve Gıda Üretimine Yeniden Yapılanması ve Uluslararasılaşması”, *Toplum ve Bilim*, Bahar 88: 32-54.
- Aysu, A. (2010). “Tekel ve Tütünün Öyküsü”. (Ed. Gökhan Bulut), *Tekel Direnişinin Işığında Gelenekselden Yeniye İşçi Sınıfı Hareketi*, ss. 201-209, Notabene Yayınları, Ankara.
- Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı, www.hazine.gov.tr.
- Boratav, K. (1974). *Türkiye’de Devletçilik*, Gerçek Yayınevi, İstanbul.
- Cemal, N. (2012). *Tekel’in Elleri*, Mücadele ve Yordam. H2O Yayıncılık, İstanbul.
- Cumhuriyet Halk Partisi Grup Başkan Vekilliği (2005). *Adıyaman Tütün Raporu*. Ankara.
- Günaydın, G. (2010). *Tarım ve Kırsallıkta Dönüşüm*. Tan Kitabevi, Ankara.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi* (Çev.: Aylin Onocak), Sel Yayıncılık, İstanbul.
- İŞKUR. (2013). *Adıyaman İşgücü Piyasası Analizi Raporu*, Adıyaman Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü.
- Kaya, G. (2014). *Kentleşmenin Toplumsal Boyutları (Adıyaman Örneği)*, Ütopya Yayınevi, Ankara.
- Kaya, G. (2015). “Adıyaman’daki Eski Tekel İşçilerinin Özelleştirme Öncesi ve Sonrası Çalışma İlişkilerinin Karşılaştırılması”, *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(21): 1025-1055.
- Kaymakçı, M. (2009). *Türkiye Tarımı Üzerine Notlar*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Antalya.
- Keskin, N.E. & Yaman, M. (2013). *Türkiye’de Tütün*, Reji’den Tekel’e Tekel’den Bugüne, Notabene Yayınları, Ankara.
- Keyder, Ç. & Yanal, E. (2013). *Bildiğimiz Tarımın Sonu* Küresel İktidar ve Köylülük, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Köymen, O. (2008). *Kapitalizm ve Köylülük*, Ağalar, Üretenler, Patronlar, Yordam Kitabevi, İstanbul.
- MDG Achievement Fond (2012). *Turkey: Harnessing Sustainable Link ages for SMEs in Turkey’s Textile Sector*.
- Orman, T. (2011). “2000-2010 Döneminde Tütüne Yönelik Uygulamaların Adıyaman Tütün Üreticisi Ailelere Yansımaları”, *Yüksek Lisans Tezi*, Çukurova Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Önal, M. (2010). *Anadolu Tarımının 150 Yıllık Öyküsü*, Yazılama Yayınevi, İstanbul.

- Tekeli İlhan & İlkin Selim (1988). “Devletçilik Dönemi Tarım Politikaları”. (Ed. Şevket Pamuk-Zafer Toprak, Türkiye’de Tarımsal Yapılar 1923–2000, ss. 37-89, Yurt Yayınları, Ankara:1988.
- Türkmen, N. (2012). Eylemden Öğrenmek Tekel Direnişi ve Sınıf Bilinci, İletişim Yayınları, İstanbul.
- TÜİK (2013). Seçilmiş Göstergelerle Adıyaman 2012, TÜİK Matbaası, Ankara.
- Ulukan, U. (2009). Türkiye Tarımında Yapısal Dönüşüm ve Sözleşmeli Çiftçilik, Sosyal Araştırmalar Vakfı Yayını, İstanbul.
- Uznay, F. (2014). Türkiye’de Sarmalık Kısılmış Tütün Üretim Ve Ticaret Durumu, Sorunları Ve Çözüm Yolları, Adıyaman İli Örneği, Meta Basım Matbaacılık, İzmir.
- Uzun, Ö. (2010). Tütün ve Sigaranın İktisadı, Ekin Yayınevi, Bursa.